

Elije Aristid

Pohvala Rima

(prvi dio)¹

Prevela: Veronika Vasilčić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, studentica doktorskih studija

Elije Aristid punog imena Publije Elije Aristid Teodor (Πόπλιος Αἴλιος Ἀριστείδης Θεόδωρος) grčki je retor i sofist koji je živio od 117. do oko 180. po. Kr. Život Elija Aristida proteže se kroz vladavine više rimskih careva: Hadrijana, Antonina Pija, Marka Aurelija, Lucija Vera i Komoda. Postoji mnogo podataka o njegovom životu, a najveći broj njih nalazi se u Aristidovu dnevniku *Sveti govori* (Ἱεροὶ λόγοι), u kojem je opisan period od 143. do 155. te od 165. do 167. godine.² Osim *Svetih govora*, izvori za poznavanje njegova života i djela eseji su i govori koje je sastavio, kao i biografija koju je napisao Filostrat u djelu *Životi sofista* (Βίοι σοφιστῶν).

Korpus Elija Aristida sadrži 53 naslova, ne računajući izgubljene govore i pjesme. Među Aristidovim djelima nalaze se enkomiji ljudima, enkomiji gradovima, deliberativni govori, deklamacije, himne bogovima, govori upućeni Platonu te *Sveti govori*. Najistaknutija njegova djela su govor *Pohvala Rima* (Ῥώμης ἐγκώμιον) i *Panatenjski govor* (Παναθηναϊκός) iz 155. godine, u kojem se Atena veliča kao kulturno središte grčkog svijeta.

U 2. st. po. Kr. Rimsko Carstvo doživljava svoj *floruit*, vlada mir, a to se odražava i na kulturnoj sceni. Nastaje pokret zvan druga sofistika, a kulturna središta su grčki gradovi u Maloj Aziji. Pripadnici ovog pokreta djeluju na grčkim područjima Rimskog Carstva u periodu od 60. do 230. po. Kr., razvijaju se filozofija i retorika, a govornici dobivaju poseban društveni status. Druga sofistika, kako joj ime kaže, njeguje nasljeđe prvih sofista, koji su ujedno i uzor novim „sofistima”. Među njima je i Elije Aristid, kao jedan od najvažnijih predstavnika. Za razumijevanje Aristida ključno je poznavanje obilježja druge sofistike. Stoga je potrebno proučiti odnos između druge sofistike i sofista 5. st. pr. Kr. Jedna od glavnih aktivnosti novih sofista je prenošenje znanja učenicima, a to rade putujući od mjesta do mjesta, podučavajući mlade retoriku i filozofiju. Razlike između sofista i filozofa gotovo da nije bilo, odnosno ona je bila veoma mala.

¹ Ovaj je prilog dio diplomskog rada, obranjenog na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2018. godine.

² Trapp, Michael. 2017. *Orations*, Volume I. Harvard University Press. Cambridge-London: ix.

Što se tiče uloge u društvu koju su imali pripadnici druge sofistike, valja napomenuti da su oni prvenstveno bili nositelji grčke kulture u Rimskom Carstvu, a glavna zadaća bila im je očuvati grčki identitet kroz kulturno stvaralaštvo. Koliko su cijenili svoje pretke i helensku prošlost, najbolje se vidi u njihovim govorima. Jedan takav, osobito poznat, je *Panatenejski govor* Elija Aristida, u kojemu on hvali Atenu i ističe njenu kulturnu nadmoć. Taj govor na neki način predstavlja antipod *Pohvali Rima*. Osim Aristida, govore koji imaju isti cilj pišu i drugi autori, poput Polemona i Julija Poluksa. Pripadnici druge sofistike također su imali i značajan politički utjecaj. Obavljali su službe na razini grada i provincije, poput skupljača poreza, irenarha, ili visokog svećenika, što je vidljivo i iz Aristidovog primjera. Bavili su se i advokaturom te predvodili poslanstva. Neke od službi koje su također obavljali bile su: *advocatus fisci*, prokurator, ili *ab epistulis Graecis*. Naravno, govorničko umijeće bilo im je od velike koristi pri obavljanju spomenutih poslova. Retorikom se služila politička i kulturna elita, a zbog svog umijeća korištenja njome sofisti su uživali mnoge privilegije. O Aristidovu ugledu govori i činjenica da ga je car Marko Aurelije želio upoznati i čuti ga kako drži govor u Smirni, što također saznajemo od Filostrata.

Pohvala Rima govor je koji se smatra vrlo važnim izvorom za razumijevanje Grka i njihova načina razmišljanja unutar Rima i Rimskog Carstva za vrijeme druge sofistike. No budući da je to enkomij, ne možemo u potpunosti saznati što je točno Aristid mislio o Rimu. Stoga ono što Elije Aristid kaže u *Pohvali Rima* treba usporediti sa stavovima koje iznosi u drugim djelima, osobito u *Svetim govorima*. Ovo nije jedino Aristidovo djelo u kojem hvali rimske careve i Carstvo, već to čini i u *Smirnskim govorima*, *Gradovima*, *da se uspostavi sloga*, *Panegiriku u Kiziku*, *Pogrebnom govoru u čast Aleksandra iz Kotijeja*.

Govor *Pohvala Rima* Aristid je održao 143. godine, za vrijeme vladavine Antonina Pija, no s ovom datacijom ne slažu se svi, ovisno tko koju kronologiju Aristidova života prihvaća. U vrijeme kada je boravio u Rimu, ondje je bio njegov prijatelj i prijašnji učitelj Herod Atički koji je te godine bio konzul. U Rimu je u to vrijeme boravio i Aristidov učitelj Aleksandar iz Kotijeja. Također je poznato da je Aristid ondje bio 21. 4., u vrijeme proslave rođendana grada Rima. Nije zabilježeno gdje je govor održan, no vjerojatno je to bilo u Ateneju, školi za poetiku, retoriku i filozofiju koju je u Rimu osnovao Hadrijan. Sâm Aristid kaže da je govor napisao kao zahvalu jer je sretno stigao u Rim. Govor se uglavnom sastoji od usporedbi Rima s drugim gradovima te Rimskog Carstva s drugim carstvima, s tim da prevagu uvijek odnose Rim i Rimsko Carstvo. Aristid je vjeran Rimskom Carstvu, on poštuje njegove careve te na kraju govora moli bogove da ih požive.

Govor počinje proemijem, zatim autor izlaže značaj, položaj, veličinu i bogatstvo grada. Nakon toga slijedi glavni i najveći dio govora, a to su usporedbe.

Aristid uspoređuje Rim i Rimsko Carstvo prvo s Perzijskim Carstvom, a potom i s Makedonskim Carstvom. Iako priznaje da je Aleksandar Veliki osvojio velik dio poznatog svijeta, ipak napominje da nije stigao uživati u svojim uspjesima. Zatim slijede usporedbe s hegemonijama grčkih polisa, poput Atene, Sparte i Tebe. Polisi su se mijenjali na vlasti, no nijedan se nije uspio zadržati, a sve je popraćeno općim nezadovoljstvom. U strukturi usporedbe prvo se opisuje Rimu suprotstavljena strana, a zatim Rim i njegova veća vrijednost: Rim je u svemu bolji od drugih. Potom autor opisuje rimsku vojsku i njeno savršeno uređenje, način na koji se obavlja novačenje vojnika, vojnu organizaciju i vježbanje vojske. Aristid posebno hvali nov način novačenja koji je uveden u Hadrijanovo doba, a dopušta strancima da pristupe rimskoj vojsci te tako postanu rimski građani. Zatim slijedi hvala političkog uređenja Rimskog Carstva, a potom, prije epiloga, opis ondašnje situacije u Rimu i Carstvu, stanja općeg blagostanja, sreće i sigurnosti. Upravo je sigurnost jedno od glavnih mjerila uspješnosti za Aristida, a Rim je u ono vrijeme, barem prema njegovom mišljenju, oličenje sigurnosti. U takvim okolnostima grčki gradovi uživaju povlašten status, oni cvjetaju pod Carstvom i uživaju u pruženoj im zaštiti i iskazanoj darežljivosti. Blagostanje je omogućila moć Rima, a upravo je moć upravljanja njegova glavna odlika. Cijeli se govor bavi pozicijama moći, odnosom moćnih i nemoćnih, vladajućih i onih kojima se vlada. U govoru Aristid hvali vojnu i teritorijalnu moć Rima, a u potpunosti zanemaruje njegovu povijest i kulturu.

Ovaj govor prije svega treba gledati kao enkomij i retoričko djelo u kojem autor želi pokazati sav svoj talent te istaknuti samo dobre strane grada i Rimskog Carstva i u potpunosti zanemariti ono što mu ne bi išlo u korist. Njega ne možemo smatrati povijesnim izvorom u kojemu su iznijete činjenice i istina. Dapače, Aristid je sklon preuveličavanju te uopće ne spominje događaje iz rimske povijesti: služi se samo primjerima iz prošlosti drugih gradova i carstava kojima može umanjiti iste, a Rim i Rimsko Carstvo prikazati nadmoćnima u odnosu na sve. Također, treba imati na umu da je autor ovog govora pripadnik društvene elite, bogati Grk zemljoposjednik s rimskim građanskim pravom koji je uživao brojne privilegije i povlašten život. Običan ili tada prosječni građanin mogao je imati potpuno drugačije poglede na ondašnju situaciju, te pojedine Aristidove stavove treba uzeti sa zadržkom.

Djela Elija Aristida dosad još nisu prevedena na hrvatski jezik, pa će prijevod govora *Pohvala Rima* kao prvi prijevod nekog Aristidovog djela biti objavljen, zbog svojeg opsega, u dva broja *Latina & Graeca*, u ovom i sljedećem. Pri prevodenju bio je korišten grčki predložak koji je preuzet s:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0588%3atext%3d14> (Aristides, Aelius. 1829. *Aristides. ex recensione Guilielmi Dindorfii*. Leipzig. Weidmann).

Αἴλιος Ἀριστείδης Ῥώμης ἐγκώμιον

ἔθος τοῖς πλέουσι καὶ ὁδοιποροῦσιν εὐχὰς ποιῆσθαι καθ' ὧν ἂν ἕκαστος ἐπινοῆ. ποιητὴς μὲν οὖν ἤδη τις εἶπε σκώψας εὐξασθαι κατὰ χρυσόκερω λιβανωτοῦ. ἡμεῖς δὲ, ὦ ἄνδρες, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἐνταῦθα καὶ τὸν πλοῦν εὐχὴν ταύτην ἐποιησάμεθα, οὐκ ἄμουσον οὐδ' ἐκμελῆ οὐδ' ἄπο τῆς τέχνης, εἰ σωθείημεν, προσερεῖν ἐν τῷ μέσῳ τὴν πόλιν. κατὰ ἰσομετρήτου μὲν οὖν εὐξασθαι τῇ πόλει λόγου οὐκ ἐνήν, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς εὐχῆς αὐτῆς προσεδεῖτο ἐτέρας, ἴσως μὲν οὖν καὶ μείζονος, δυνηθῆναι τοιοῦτον ἄραι λόγον, ὅστις παρισώσεται τοσῶδε ὄγκῳ πόλεως: προσερεῖν γε μὴν ὑπεσχόμεθα, ὅπως ἂν δυνώμεθα, ἐπειδὴ γε καὶ ἄλλοι τὰ ἰσομέτρητα σφίσιν αὐτοῖς ἰσομέτρητα ποιοῦσιν αὐτῶν καὶ τοῖς θεοῖς. ἀλλ', ὦ ἄνδρες, οἱ τῆς μεγάλης ἔνοικοι πόλεως, εἴ τι μέτεστιν ὑμῖν προνοίας μὴ ἐμὲ ψεύσασθαι τὴν εὐχὴν, συνάρασθε τῷ τολμήματι, ἵνα τῶν ἐγκωμίων πρῶτον ἀρχόμενοι καὶ τοῦτο ἔχωμεν λέγειν ὅτι εὐθὺς μὲν τοιούτοις ἀνδράσιν ἐντυχεῖν ἦν, ὑφ' ὧν τις, κἂν ἄμουσος ἦ τὸ πρὶν, κατ' Εὐριπίδην, ἐμμελῆς τε καὶ δεξιὸς εὐθὺς γίγνεται καὶ δύνатаι λέγειν καὶ περὶ τῶν μειζόνων ἢ καθ' αὐτόν: τὴν δὲ πόλιν ἄδουσι μὲν πάντες καὶ ἄσονται, τοσοῦτῳ δὲ ἐλάττω ποιοῦσιν ἢ σιωπῶντες, ὅσῳ παρὰ μὲν τὴν σιωπὴν οὔτε μείζονα οὔτ' ἐλάττονα ἔστι ποιῆσαι τῆς οὔσης, ἀλλ' ἀκέραιος τῇ γνώσει μένει, οἱ δὲ λόγοι τούναντίον οὐ βούλονται ποιοῦσιν: ἐπαινοῦντες γὰρ οὐ δεικνύουσιν ἀκριβῶς ὃ θαυμάζουσιν, ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τις ζωγράφος σῶμα καλὸν καὶ περίβλεπτον ἐπιχειρῶν δεῖξαι διὰ τέχνης, εἶτα ἀπολείπειτο, πᾶς τις ἂν φαίη δὴ που λυσιτελεῖν μὴ γράφειν, ἀλλ' ἢ αὐτὸ ἰδεῖν ἔαν, ἢ μὴ δεικνύειν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ χεῖρον μιμούμενον, ὡς δὲ καὶ περὶ ταύτης μοι δοκεῖ τῆς πόλεως ἔχειν: ἀφαιροῦσιν οἱ λόγοι τὰ πολλὰ τῶν θαυμάτων καὶ ποιεῖν δοκοῦσί μοι παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις στρατιᾶς πλῆθος ἐξαγγεῖλαι βουλόμενος, οἶον τῆς Ξέρξου, καὶ πάνυ δὴ θαυμάζων, εἶτα λέγει μυρίους ἢ δισμυρίους στρατιώτας ἰδεῖν, ἵππον δὲ τόσην καὶ τόσην, οὐδὲ πολλοστὸν μέρος τοῦ παντός λέγων ἐν οἷς θαυμάζει.

ἢ γὰρ δὴ πρώτη λόγου δύνάμιν ἐξελέγξασα οὐκ ἐπὶ πᾶν ἐφικνουμένην ἦδε ἐστὶ: περὶ ἧς μὴ ὅτι εἰπεῖν κατὰ τὴν ἀξίαν ἔστιν, ἀλλ' οὐδ' ἰδεῖν ἀξίως αὐτὴν, ἀλλ'

Elije Aristid POHVALA RIMA

Prvi dio

Među onima koji putuju kopnom i morem postoji običaj položiti zavjet kakav bi kome pao na pamet. Neki je čak pjesnik¹ u šali rekao kako je zavjetovao tamjan s pozlaćenim rogovima. Mi smo pak, cijenjena publiko, za putovanja i plovidbe ovamo učinili sljedeći zavjet, koji nije ni neumjestan ni neskladan ni nevjesto sastavljen: ako sretno stignemo, javno ćemo se obratiti gradu. Dakako, nije bilo moguće položiti kao zavjet govor koji bi odgovarao gradu svojom veličinom, nego je bio potreban dodatni zavjet; možda čak i veći: moći održati takav govor, koji će biti jednak uzvišenosti grada. No ipak, obećali smo obratiti se, kako god možemo, budući da i drugi smatraju da ono što veličinom odgovara njima, odgovara i bogovima. No, cijenjena publiko, stanovnici ovog velikoga grada, ako ste imalo zabrinuti da ću izneveriti zavjet, pomozite mi u poduhvatu, zato da bismo na samom početku pohvale mogli reći i to da je odmah bilo moguće naići na takve ljude, uz pomoć kojih „ako je netko prije i bio neuk”,² prema Euripidu, odmah postaje učen i pametan te može govoriti i o onome što nadilazi njegove sposobnosti. Svi opjevavaju ovaj grad i opjevavat će, no time umanjuju njegov značaj u većoj mjeri nego što bi to mogli učiniti šutnjom, s obzirom na to da ga šutnja ne može učiniti niti većim niti manjim nego što jest; ali (on) u vašem poimanju ostaje neokaljan, a govori postižu suprotno od onoga što žele: hvaleći ne pokazuju točno ono čemu se dive, nego, kao kad bi neki slikar svojom vještinom pokušavao prikazati lijepo i slavno tijelo, a zatim (u tome) ne bi uspio, svatko bi sigurno rekao da bi bilo bolje da nije slikao, pa ili neka bude dopušteno da se promatra samo tijelo ili neka im ne pokazuje lošiju imitaciju. Čini mi se da to vrijedi i za ovaj grad. Govori oduzimaju mnogo od njegovih divota i čini mi se da postižu slično kao kad bi netko, želeći obznaniti veličinu vojske, kao na primjer Kserksove,³ silno zadivljen, rekao da je vidio deset ili dvadeset tisuća vojnika te toliko i toliko konja, a nije uspio spomenuti niti djelić svega onoga čemu se divi.

Uistinu, ovaj grad je prvi prokazao moć govora kao ne u potpunosti dovoljnu. Ne samo da se o njemu ne može govoriti kako treba, nego ga se ne može ni gledati kako

¹ Nepoznato je o kojem pjesniku je riječ.

² Eur. *fragm.* 633. Fragment iz Euripida, citiraju ga i Platon i Aristofan: ποιητὴν ἄρα/Ερωσ διδάσκει, κἄν ἄμωσος ἢ τὸ πρὶν (*Eros poučava pjesnika, čak i ako je prije bio neuk*).

³ O veličini Kserksove vojske mnogo je diskusija, no sigurno je da je bila mnogobrojna. Herodot navodi 2100000 vojnika, no to je očito pretjerivanje.

ὡς ἀληθῶς Ἄργου τινὸς πανόπτου, μᾶλλον δὲ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν πανόπτου θεοῦ δεῖ. τίς γὰρ ἂν τοσάσδε ὀρῶν κορυφὰς κατειλημμένας, ἢ πεδίων νομοὺς ἐκπεπολισμένους, ἢ γῆν τοσήνδε εἰς μιᾶς πόλεως ὄνομα συνηγμένην, εἶτα ἀκριβῶς καταθεάσαιτο ἀπὸ ποίας τοιαύτης σκοπιᾶς; ὅπερ γὰρ ἐπὶ τῆς χιόνος Ὀμηρος ἔφη, χυθεῖσαν αὐτὴν Ὑψηλῶν ὀρέων κορυφὰς καὶ πρόνας ἀκροὺς καλύπτειν καὶ πεδία λωτεῦντα καὶ ἀνδρῶν πίονα ἔργα, καὶ τ' ἔφ' ἄλδος πολιῆς, φησί, κέχυται λιμέσιν τε καὶ ἀκταῖς, τοῦτο ἄρα καὶ ἡδ' ἢ πόλις; καλύπτει μὲν ἀκροὺς πρόνας, καλύπτει δὲ τὴν ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης, οὐ τὸ κοινὸν ἀνθρώπων ἐμπόριον καὶ ἡ κοινὴ τῶν ἐν γῆ φυομένων διοικήσις; ὅπου δὲ τις αὐτῆς γίνοιτο, οὐδὲν ἐστὶ τὸ κωλύον ὁμοίως εἶναι ἐν μέσῳ. καὶ μὲν δὴ οὐκ ἐπιπολῆς γε κέχυται, ἀλλ' ἀτεχνῶς πολὺ ὑπὲρ τὸ παράδειγμα ἐπὶ πλείστον ἄνω ἦκει τοῦ ἀέρος, ὡς εἶναι μὴ χιόνος καταλήψει τὸ ὕψος προσεικᾶσαι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτοῖς τοῖς πρώοσι. καὶ ὡσπερ τις ἀνὴρ πολὺ νικῶν τοὺς ἄλλους μεγέθει τε καὶ ῥώμῃ οὐκ ἀγαπᾷ μὴ καὶ ἄλλους ὑπὲρ αὐτὸν ἀράμενος φέρειν, ὡς δὲ καὶ ἦδε ἐπὶ τοσαύτης γῆς ὠκισμένη οὐκ ἀγαπᾷ, ἀλλ' ἐτέρας ἰσομετρήτους ὑπὲρ αὐτὴν ἀραμένη φέρει ἄλλας ἐπ' ἄλλαις. ὡς ἄρα ἐπὶ αὐτῆς αὐτῆς τοῦνομα καὶ οὐδὲν ἄλλ' ἢ ῥώμῃ τὰ τῆδε. ὥστ' εἴ τις αὐτὴν ἐθελήσειε καθαρῶς ἀναπτύξαι καὶ τὰς νῦν μετεώρους πόλεις ἐπὶ γῆς ἐρείσας θεῖναι ἄλλην παρ' ἄλλην, ὅσον νῦν Ἰταλίας διαλείπόν ἐστιν, ἀναπληρωθῆναι τοῦτο πᾶν ἂν μοι δοκεῖ καὶ γενέσθαι πόλις συνεχῆς μία ἐπὶ τὸν Ἰόνιον τείνουσα. τοσαύτη δὲ οὕσα, ὅσην ἐγὼ μὲν οὐδὲ νῦν ἴσως ἀρκούντως ἐνεδειξάμην, ὀφθαλμοὶ δ' ἄμεινον μαρτυροῦσιν, οὐχ ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων εἰπεῖν, ὡς ἐνταῦθα ἔστηκεν, οὐδ' ὁ τις εἶπε περὶ τῆς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πόλεως, λέγων τῶν μὲν τὸ μέγεθος διπλάσιον ἢ κατὰ τὴν δύναμιν, τῶν δὲ πολὺ τῆς δυνάμεως ἔλαττον ἂν φανῆναι τὸ μέγεθος, ἀπείη δὲ τὸ βλάσφημον τοῦ παραδείγματος, τοῦτο ἂν τις φαίη καὶ περὶ τῆσδε τῆς πάντα μεγάλης, ὡς ἄρα οὐκ ἀκόλουθον τὴν δύναμιν τῷ τοσοῦτῳ μεγέθει κατεσκευάσατο. ἀλλ' ἔστιν εἰς μὲν τὴν ὅλην ἀρχὴν βλέψαντα μηκέτι τὴν πόλιν θαυμάζειν, πολλοστὸν μέρος τῆς ἀπάσης ἄρχειν νομίσαντα γῆς, εἰς δ' αὐτὴν τὴν πόλιν καὶ τοὺς τῆς πόλεως ὄρους ἰδόντα μηκέτι θαυμάζειν, εἰ ὑπὸ τοσαύτης ἄρχεται πᾶσα ἡ οἰκουμένη. ὅπερ γὰρ τις ἔφη τῶν λογοποιῶν περὶ τῆς Ἀσίας, λέγων ὅσην ὁ ἥλιος πορεύεται, ταύτης πάσης ἄρχειν ἀνδρα ἓνα, — οὐκ ἀληθῆ λέγων, εἰ μὴ πᾶσαν Λιβύην καὶ τὴν Εὐρώπην ἐξαιρετον ἐποιεῖτο τῶν ἡλίου δυσμῶν τε καὶ ἀνατολῶν— τοῦτο νῦν ἐξενίκησεν ἀληθὲς εἶναι, τὴν ἴσην τε ἡλίου πορείαν εἶναι κτῆσιν ὑμετέραν καὶ τὸν ἥλιον διὰ τῆς ὑμετέρας πορεύεσθαι.

treba, već je, istini za volju, potreban neki Arg koji sve vidi ili radije onaj bog koji sve promatra i drži.⁴ Ta tko bi mogao, gledajući toliko zaposjednutih vrhova planina ili livada i polja pretvorenih u grad, ili toliku zemlju ujedinjenu pod imenom jednoga grada, to sagledati kako treba i s kakvog to vidikovca? Ono što je Homer rekao o snijegu,⁵ da je „pao i pokrio vrhove visokih planina i najviše vrhove i polja puna lotosa i bogata polja ljudi”, te još k tome da je „pao na luke i obale sinjeg mora”, baš tako i ovaj grad: on pokriva najviše vrhove, pokriva zemlju u unutrašnjosti, a spušta se i sve do mora, gdje postaje trgovačko središte svih ljudi i stjecište svih plodova zemlje. Gdje god da se netko nalazi u ovome gradu, ništa ga ne priječi da to mjesto isto tako smatra centrom. Ovaj grad nije pokrio samo površinu, nego se mnogo više od primjera uzdiže visoko u zrak tako da njegovu uzvišenost ne treba usporediti sa snježnim pokrivačem, nego radije sa samim vrhuncima. I poput čovjeka koji, daleko nadmoćniji naspram drugih veličinom i snagom, nije zadovoljan osim ako ne uzdigne iznad sebe druge i nosi ih, tako ni ovaj grad nije zadovoljan što je naseljen na tolikoj zemlji, nego uzdiže iznad sebe druge gradove, jednake mu po veličini, te ih nosi jednoga na drugome. Tako mu je i dano ime i ovdje je posrijedi ništa (drugo) nego snaga.⁶ Stoga, ako bi netko želio potpuno poskidati i čvrsto postaviti na zemlju gradove koji su sada u zraku, jedan grad do drugoga, čini mi se da bi čitav sadašnji međuprostor u Italiji bio popunjen i da bi nastao jedan spojeni grad koji bi se protezao do Jonskog mora. Budući da je ovaj grad toliki da ga možda ni sada nisam dovoljno opisao, a oči bolje svjedoče, za njega nije moguće reći kao za ostale gradove, da upravo ovdje stoji, niti (je moguće reći) ono što je netko,⁷ govoreći o gradovima Atenjana i Lakedemonjana, rekao da je veličina prvog bila dvostruko veća od njegove snage, a da se veličina drugog činila mnogo manjom od njegove snage. Neka bude daleko pogrdna tog primjera:⁸ tko bi to i mogao reći o ovome gradu koji je na svaki način velik, kako nije priskrbio moć u skladu s tolikom veličinom. Moguće je, međutim, da se onaj tko promotri cijelo carstvo više ne čudi ovome gradu, pomislivši da mali djelić vlada cijelom zemljom; no vidjevši sam grad i njegove granice više se ne čudi što je cijeli svijet u vlasti tolikoga grada. Jedan prozni pisac⁹ govoreći o Aziji rekao je da koliku putanju prijeđe sunce, tolikom čitavom putanjom vlada jedan čovjek, no nije govorio po istini, budući da je izuzeo čitavu Libiju i Europu od zalaska do izlaska sunca. No postignuto je da je to sada istina: sunčeva putanja i vaš posjed su jednaki te sunce putuje kroz vašu zemlju.

⁴ To je epitet boga Helija (ὁ πανόπτης θεός).

⁵ Hom. *Il.* XII, 281–284.

⁶ Radi se o igri riječi (grč. ῥώμη – „snaga”).

⁷ Thuc. I, 10.

⁸ Misli se da takva sudbina ne zadesi Rim.

⁹ Fragment iz djela *Alkibijad* Eshina iz Sfeta (4. st. pr. Kr.), autora sofističkih dijaloga. Fragment je poznat zahvaljujući Aristidu (*Or.* 46, 222).

οὐ γὰρ σκόπελοι θαλάττιοι, οὐδὲ Χελιδονεαὶ καὶ Κυανεαὶ τὴν ὑμετέραν ἀρχὴν ὀρίζουσιν, οὐδ' ἵππου δρόμος ἡμερήσιος ἐπὶ θάλατταν, οὐδ' ἐπὶ τακτοῖς ὄροις βασιλεύετε, οὐδ' ἕτερος προαγορεύει μέχρι οὗ δεῖ κρατεῖν, ἀλλ' ἡ μὲν θάλαττα ὡσπερ ζώνη τις ἐν μέσῳ τῆς οἰκουμένης ὁμοίως καὶ τῆς ὑμετέρας ἡγεμονίας τέταται. περὶ δὲ αὐτὴν αἱ ἥπειροι μεγάλαι μεγαλωστὶ κέκλινται, πρὸς ὑμᾶς αἰεὶ τι ἐνθένδε πληροῦσαι. ἄγεται δὲ ἐκ πάσης γῆς καὶ θαλάττης ὅσα ὥραι φύουσι καὶ χῶραι ἕκασται φέρουσι καὶ ποταμοὶ καὶ λίμναι καὶ τέχναι Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. ὥστε εἴ τις ταῦτα πάντα ἐπιθεῖν βούλοιο, δεῖ αὐτὸν ἢ πᾶσαν ἐπελθόντα τὴν οἰκουμένην οὕτω θεάσασθαι, ἢ ἐν τῇδε τῇ πόλει γενόμενον. ὅσα γὰρ παρ' ἐκάστοις φύεται καὶ κατασκευάζεται, οὐκ ἔστιν ὡς οὐκ ἐνταῦθα αἰεὶ καὶ περιττεύει. τοσαῦται δ' ἀφικνοῦνται δεῦρο κομίζουσαι παρὰ πάντων ὀλκάδες ἀνὰ πᾶσαν μὲν ὥραν, πᾶσαν δὲ φθινοπώρου περιτροπῆν, ὥστ' εὐοικνεῖται τὴν πόλιν κοινῶ τινι τῆς γῆς ἐργαστηρίῳ. φόρτους μὲν ἀπ' Ἰνδῶν, εἰ βούλει δὲ, καὶ τῶν εὐδαιμόνων Ἀράβων, τοσοῦτους ὀρᾶν ἔξεστιν ὥστε εἰκάζειν γυμνὰ τὸ λοιπὸν τοῖς ἐκεῖ λελειφθαι τὰ δένδρα καὶ δεῦρο δεῖν ἐκείνους ἔλθειν, ἐάν του δέωνται, τῶν σφετέρων μεταιτήσοντας: ἐσθῆτας δὲ αὐτῶν Βαβυλωνίους καὶ τοὺς ἐκ τῆς ἐπέκεινα βαρβάρου κόσμου πολὺ πλείους τε καὶ ῥᾶον εἰσαφικνουμένους ἢ εἰ ἐκ Νάξου ἢ Κύθνου Ἀθήναζε ἔδει κατᾶραι τῶν ἐκεῖ τι φέροντας. γεωργίαι δὲ ὑμῶν Αἴγυπτος, Σικελία, Λιβύης ὅσον ἡμερον. κατὰπλοι δὲ καὶ ἀπόπλοι οὐποτε λείπουσιν. ὥστε εἶναι θαυμάσαι μὴ ὅτι περὶ τοῦ λιμένος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς θαλάττης, ὅτι περ ἔξαρκεὶ ὀλκάσιν. ἀτεχνῶς δὲ ὅπερ Ἡσίοδος ἔφη περὶ τῶν τοῦ Ὠκεανοῦ περάτων, εἶναι τόπον οὗ συντηρηθῆσαι πάντα εἰς μίαν ἀρχὴν τε καὶ τελευτήν, εἰς αὐτὴν συντέρηται: καὶ πάντα ἐνταῦθα συμπίπτει, ἐμπορίαι, ναυτιλία, γεωργίαι, μετάλλων κάθαρσις, τέχναι ὅποσαι εἰσὶ τε καὶ γεγένηται, πάντα ὅσα γεννᾶται καὶ φύεται. ὅ τι δ' ἂν μὴ ἐνταῦθα ἴδη τις, οὐκ ἔστι τῶν γενομένων, ἢ γιγνομένων: ὥστε μὴ εἶναι ῥάδιον διακρίναι πότερον ἢ πόλις ὑπερέχει πλεῖον εἰς τὰς πόλεις τὰς οὕσας, ἢ ἡ ἀρχὴ τὰς ἀρχὰς τὰς πώποτε γενομένας.

ἐρυθριῶ δῆτα, εἰ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων εἰρημένων, εἴτα μὴ ἔχοντος τοῦ λόγου φανοῦμαι μεμνημένος ἢ βαρβαρικῆς τινος ἀρχῆς ἢ Ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ δοκῶ τοῦναντίον ποιήσιν τοῖς Αἰολεῦσι ποιηταῖς. ἐκείνοι μὲν γὰρ ἐπειδάν τι βούλωνται τῶν καθ' αὐτοὺς φαυλίσαι, μεγάλῳ αὐτὸ παρέβαλον καὶ παρ' ἀρχαίῳ περιφανεῖ, ἡγούμενοι μάλιστα ἂν οὕτως ἐξελέγξιν, ἐγὼ δὲ τὰ ὑμέτερα οὐκ ἔχων ἐπιδεικνύειν ἄλλως ὅσῳ ὑπερέχει, παραβαλῶ μικροῖς ἀρχαίοις: πάντα γὰρ ὑμεῖς καὶ τὰ μέγιστα μικρότατα ἀπεφήνατε ταῖς ὑπερβολαῖς. ἐπεὶ ἐγὼ μὲν τὰ μέγιστα ἐκλέξας ἐρῶ, ὑμεῖς δ' ἴσως γελάσεσθε ἐπ' αὐτοῖς.

Niti morski grebeni niti Helidonski i Kianejski otoci¹⁰ ne omeđuju vaše carstvo, niti udaljenost koju konj po danu pretrči do mora, niti vi vladate unutar određenih granica niti vam drugi govori dokle trebate vladati, nego se more, kao neki pojas, proteže jednako po sredini naseljenog svijeta i vašeg carstva. Oko njega leže veliki kontinenti na velikom prostoru,¹¹ uvijek vas opskrbljujući odatle. Iz svake zemlje i svakog mora donosi se sve što godišnja doba rađaju, ono što donose sve zemlje, rijeke i jezera te umijeća Grka i barbara. Tako da, ako bi netko htio sve to vidjeti, on treba ili prijeći čitav svijet da pogleda ili biti u ovome gradu. Sve što raste i što se proizvodi među svim narodima, toga će ovdje biti uvijek i to u izobilju. Toliki teretni brodovi dolaze ovamo i donose sva dobra od svih naroda u svako doba i svaku jesen,¹² tako da grad nalikuje zajedničkoj svjetskoj radionici. Ako bi htio, moguće je vidjeti toliku robu iz Indije i bogate Arabije, tako da se čini kako je za budućnost onima ondje ostavljeno golo drveće i da oni trebaju doći ovamo, ako bi nešto trebali, moleći nešto od svojih dobara. Zatim, može se vidjeti babilonska odjeća i nakit još udaljenijih barbara, koji se dopremaju u mnogo većim količinama i mnogo lakše nego ako bi trgovac s Naksa ili Kitna,¹³ noseći nešto odanle, to trebao dopremiti u Atenu. Vaše obradive zemlje su Egipat, Sicilija i Afrika, ono što je od nje obradivo. Nikada ne prestaju dolasci i polasci lađa. Stoga se treba diviti ne samo luci, nego i moru jer je puno brodova. I baš kao što je Hesiod rekao o granicama Oceana,¹⁴ da je to mjesto gdje je sve spojeno u jedan početak i kraj, mjesto u kojem se sve spaja u jedno: ovdje u Rimu se također sve sastaje: trgovina, plovidba, ratarstvo, prerada metala, sva umijeća koja postoje i koja su postojala, sve što nastaje i raste. Što god netko ovdje ne bi vidio, to je od onih stvari koje nisu postojale ili ne postoje; stoga nije lako odlučiti je li grad nadmoćniji u odnosu na postojeće gradove ili carstvo u odnosu na carstva koja su ikada postojala.

Naravno da se crvenim ako, nakon što sam govorio o tolikim i takvim stvarima, ostanem bez riječi i učini se da spominjem ili neko barbarsko carstvo ili grčku moć, te će izgledati kako činim suprotno od eolskih pjesnika. Jer oni, kad god bi željeli poniziti nešto iz svojeg doba, usporedili bi to s nečim velikim i poznatim u davnini, smatrajući da će tako nanijeti posebnu uvredu; no, budući da ja nikako drugačije ne mogu pokazati koliko su vaše prilike nadmoćnije, usporedit ću ih s neznatnim primjerima iz prošlosti: naime, vi ste sve, čak i najveće stvari, prikazali kao najmanje svojom nadmoćnošću. Stoga ću ja izabравši najveće, govoriti o njima, a vi ćete im se možda smijati.

¹⁰ To su bile granice Perzijskog Carstva, kako je utvrđeno Kalijinim mirom iz 449. g. pr. Kr.

¹¹ Hom. *Il.* XVI, 776.

¹² Autor naglašava da je roba pristizala i u jesen jer su tada luke obično bile zatvorene zbog lošeg vremena.

¹³ Otoci koji pripadaju Kikladima, u Egejskom moru.

¹⁴ Hes. *Theog.* 736–741.

τοῦτο μὲν δὴ τὴν Περσῶν ἀρχὴν σκεψώμεθα, ἢ πάνυ ποτὲ ἐν τοῖς Ἑλλήσιν ἐβεβόητο, καὶ μέγαν παρέσχετο ἐπώνυμον καλεῖσθαι τὸν ἔχοντα αὐτὴν βασιλέα—τὰς γὰρ πρὸ αὐτῆς φαυλοτέρας οὔσας ἐάσω: —καὶ πάντα ἴδωμεν ἐξῆς, τό τε μέγεθος καὶ τὰ γιγνόμενα ἐπ’ αὐτῆς, δεῖ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο συνεξετάζειν, ὅπως αὐτοὶ τε ἀπέλαυον ὧν ἐκέκτηντο καὶ τοὺς ἀρχομένους παρεσκεύαζον. πρῶτον μὲν τοίνυν, ὅπερ νῦν ὑμῖν τὸ Ἀτλαντικὸν πέλαγος δύναται, τοῦτ’ ἦν ἀπλῶς τότε τῷ βασιλεῖ θάλαττα: ἐνταῦθα ὠρίζετο αὐτῷ ἡ ἀρχή, ὥστε Ἴωνας καὶ Αἰολέας ἐν πέρασι γῆς εἶναι τῆς ἐκείνου. εἰς δέ γε τὴν Ἑλλάδα διαβῆναι ποτε ἐπιχειρήσας ὁ τῶν ἀπὸ ἡλίου ἀνίσχοντος μέχρι δυομένου βασιλεὺς τοσοῦτον ἐθαυμάσθη, ὅσον μεγάλως ἠτύχησε: καὶ τοῦτο ἐπίδειγμα ἐποίησατο τῆς αὐτοῦ λαμπρότητος, ὅτι πολλῶν καὶ μεγάλων ἔσχε στερηθῆναι. ὁ δὴ τῆς μὲν Ἑλλάδος τοσοῦτον ἀποσχὼν τοῦ κρατῆσαι, Ἴωνίαν δὲ ἔχων ἐν ἐσχατιαῖς, ἣ που οὐκ εἰς δίσκου φορὰν λείπεται τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ἢ ὅσον τόξενμα ἐξικνεῖται, ἀλλὰ τῷ ἡμίσει παντὶ τῆς οἰκουμένης, καὶ πρὸς αὐτῇ τῇ θαλάττῃ. οὐ τοίνυν οὐδὲ μέχρι τούτων τῶν ὄρων ἐκεῖνός γε κυρίως ἀεὶ βασιλεὺς, ἀλλ’ ὅπως ἡ Ἀθηναῖοι δυνάμει, ἢ Λακεδαιμόνιοι ἔχοιεν τύχης, νῦν μὲν ἕως Ἴωνων καὶ Αἰολέων καὶ θαλάττης βασιλεὺς, πάλιν δὲ οὐκέτι Ἴωνων, οὐδὲ ἕως θαλάττης, ἀλλ’ ἄχρι Λυδῶν, οὐχ ὄρων θάλατταν ἐκ τῶν πρὸς ἐσπέραν Κυανέων, ἀτεχνῶς ὡσπερ ἐν παίδων παιδιᾷ βασιλεὺς ὧν, ἄνω μένων, πάλιν κατιῶν, τῶν συγχωρησόντων βασιλεύειν δεόμενος. ἐδήλωσε δὲ ἡ σὺν Ἀγησιλάῳ δύναμις καὶ πρὸ ἐκείνου ἢ τῶν σὺν Κλεάρχῳ μυρίων, ἢ μὲν ἕως Φρυγίας ὡς δι’ οἰκείας διελθοῦσα, ἢ δὲ ὑπὲρ τὸν Εὐφράτην ὡς δι’ ἐρημίας ἀφικομένη. ἅ γε μὴν ἀπέλαυον τῆς ἀρχῆς κατὰ τὴν Οἰβάρου σοφίαν, ὃς πρῶτος εἶπεν λέγεται Κύρῳ δυσχεραίνοντι τὴν πολλὴν πλάνην δεῖν αὐτὸν καὶ ἀνάγκην εἶναι πανταχοῖ περιφοιτᾶν τῆς ἀρχῆς ἐκόντα τε καὶ ἄκοντα, εἰ μέλλοι βασιλεύειν, ὄρωντα εἰς τὴν βύρσαν, ὡς ἐφ’ ἃ μὲν αὐτῆς βαίνοι ταπεινὰ ἐγίγνετο καὶ τῆς γῆς ἔψαυεν, ἀφ’ ὧν δὲ ἀπαλλάττοιο, αὐθις ἀνίστατο καὶ πάλιν πατοῦντος ἐταπεινοῦτο. μετανάσται τινὲς βασιλεῖς καὶ Σκυθῶν τῶν νομάδων τοσοῦτον διέφερον, ὅσον οὐκ ἐφ’ ἁμαξῶν περιήεσαν, ἀλλ’ ἐφ’ ἄρμαμαξῶν: νομάδες τινὲς βασιλεῖς καὶ πλάνητες διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὸν φόβον τῆς ἐν ταυτῷ καθέδρας, πιέζοντες ὡς ἀληθῶς ὡσπερ τινὰ βύρσαν τὴν ἑαυτῶν χώραν καὶ τούτῳ κρατοῦντες νῦν μὲν Βαβυλῶνα, πάλιν δὲ Σοῦσα, εἶτα Ἐκβάτανα, οὐχ ὅπως ἂν ἀεὶ κατέχειν εἰδότες οὐδὲ τημελοῦντες ὡσπερ νομεῖς. καὶ γὰρ τοιαῦτα ἦν ὡς ἀληθῶς, ὡσπερ ἀπιστούντων μὴ αὐτῶν εἶναι τὴν ἀρχὴν. οὐ γὰρ ὡς οἰκείων ἐφρόντιζον, οὐδὲ ἠῦξον εἰς κάλλος καὶ μέγεθος οὔτε τὰς πόλεις οὔτε τὰς χώρας, ἀλλ’ ὡσπερ οἱ εἰς μὴ προσήκοντα ἐμπεσόντες αἰσchrῶς καὶ κακῶς ἀνήλισκον, τοῦτο ζητοῦντες, ὅπως ἀσθενεστάτων ἄρξουσι, καὶ ὡσπερ ὑπὲρ μαιφονιῶν ἀμιλλώμενοι πρὸς ἀλλήλους ὁ δεύτερος ἀεὶ τὸν πρότερον κατὰ τοὺς πεντάθλους ὑπερβαλεῖν ἐπειράτο.

Pogledajmo ono Perzijsko Carstvo koje je nekoć bilo veoma slavno među Grcima i koje je dalo kralju, koji je njime vladao, nadimak Veliki – izostavit ću manje važna carstva prije njega – te sagledajmo sve po redu, njegovu veličinu i što se događalo u njemu. Također, treba istražiti i sljedeće: kako su oni sami uživali u onome što su stekli i kako su se ponašali prema onima kojima su vladali. Prvo, dakle, ono što vama danas znači Atlantski ocean, tada je to kralju jednostavno bilo Sredozemno more: ondje su mu bile granice carstva, tako da su Jonjani i Eoljani živjeli na granicama njegova teritorija. Kad je kralj „svega od izlaska do zalaska sunca”¹⁵ pokušao prijeći u Grčku, izazvao je toliko čuđenja koliko je u skladu sa silinom poraza koji je pretrpio; i ostavio je taj primjer po kojem je slavan, a to je da je bio lišen mnogih velikih dobara. No, budući da je bio toliko daleko od vladanja Grčkom, a Jonija je bila na granici, od vašeg carstva nije bio udaljen onoliko koliko preleti bačeni disk ili strijela, nego cijela polovica naseljenog svijeta, i još k tome samo more. Ne, on nije ni do tih granica uvijek bio pravi kralj, nego ovisno o tome kakva je bila moć Atenjana ili sreća Lakedemonjana. Čas je bio kralj do Jonjana, Eoljana i Sredozemnog mora, a čas opet ne više do Jonjana niti do mora, nego do Lidana. Nije vidio more zapadno od Kianejskih otoka, baš kao da je bio kralj u dječjoj igri, ostajao je u unutrašnjosti, pa se opet spuštao, ovisan o onima koji bi mu dopustili da vlada. To je pokazala vojna sila pod Agesilajevim vodstvom i prije njega onih deset tisuća s Klearhom, od kojih je prvi prešao sve do Frigije kao kroz svoju kuću, a drugi došao preko Eufrata kao kroz pustinju. Uživali su, dakle, svoje carstvo u skladu s Oebarovom¹⁶ mudročću; za njega se priča da je prvi rekao Kiru, ljutome zbog mnogih putovanja, kako je potrebno i nužno da on putuje svugdje po kraljevstvu bilo da to želi ili ne, ako namjerava biti kralj, gledajući pritom u oderanu kožu, koja bi se, kako bi na nju kročio, izravnavala i doticala zemlju, a kada bi dignuo nogu, opet bi se uzdigla te ponovno, kad bi hodao, izravnavala. Oni su bili neka vrsta lutajućih kraljeva, koji su se razlikovali od nomadskih Skita utoliko što nisu išli običnim, nego pokrivenim kolima; poput nomadskih i lutajućih kraljeva koji su zbog nepovjerenja i straha od stolovanja na jednom mjestu pritiskali, zaista, svoju zemlju baš kao neku kožu, i tako su sad vladali u Babilonu, pa onda u Suzi, zatim u Ekbatanu, a da nisu znali kako ih trajno zadržati i nisu se brinuli o njima poput pastira. Takve su, uistinu, bile njihove osobine, kao da nisu vjerovali da je carstvo njihovo. Nisu se brinuli o njemu kao stanovnici i nisu povećavali ljepotu i veličinu niti gradova niti područja, nego su sramotno i okrutno pustošili, kao da nasrću na ono što im ne pripada, tražeći da vladaju nad najslabijima; usto kao da su se jedni s drugima natjecali u ubijanju, kao u pentatlonu, drugi je prvoga uvijek pokušavao prestići.

¹⁵ Preuzeo je izraz od Eshina (*In Ctes.* 132).

¹⁶ Oebar (5. st. pr. Kr.), perzijski vojni zapovjednik Kira Velikog, sudjelovao je u Perzijskom ustanku.

καὶ ἦν ἀγώνισμα ὡς πλείστους ἀποσφάζει καὶ ὡς πλείστους ἀναστάτους ποιῆσαι οἴκους καὶ δῆμους καὶ ὄρκους ὡς πλείστους ψεύσασθαι: ταῦτά τε δὴ τῆς περιβλέπτου δυνάμεως ἀπέλαυον καὶ ἅ τούτοις αὖ παρέπεσθαι φύσεως νόμος διέταξε, μίση καὶ ἐπιβουλὰς ἐκ τῶν οὕτω διατεθειμένων καὶ ἀποστάσεις καὶ μάχας ἐν ἀλλήλοις καὶ συνεχεῖς ἔριδας καὶ ἀπαύστους φιλονεικίας. αὐτοὶ μὲν δὴ ταῦτα ἀπέλαυον, ὥσπερ ἐκ κατάρας μᾶλλον ἄρχοντες ἢ κατ' εὐχὴν, οἱ δὲ ἀρχόμενοι πάντα ἅ τοὺς ὑπὸ τῶν τοιοῦτων ἀρχομένους ἀνάγκη, σχεδὸν δὲ τι καὶ προεῖρηται. φοβερὸν μὲν γὰρ ἦν γονεῦσι παιδὸς εὐμορφία, φοβερὸν δὲ γυναικὸς ἀνδρὶ: ἔδει δὲ ἀπολωλέναι οὐ τὸν πλείστα ἀδικήσαντα, ἀλλὰ τὸν πλείστα κεκτημένον. πόλεων δὲ ἀναιρέσεις καὶ κατασκαφαὶ τότε πλείους ἢ νῦν ὀλίγου δέω λέγειν εἰσὶν οἰκισμοί. ῥᾶον δὲ ἦν πολεμοῦντα ἢ ὑπακούοντα σωθῆναι, ἐν μὲν γὰρ ταῖς μάχαις ῥαδίως ἠττώντο, ἐν δὲ ταῖς ἐξουσίαις οὐ μετρίως ὕβριζον: καὶ τοὺς μὲν θεραπεύοντας ὡς δούλους ὑπερέωρων, τοὺς δὲ ἐλευθέρους ὡς ἐχθροὺς ἐκόλαζον, ἐξ ὧν μισοῦντές τε καὶ μισούμενοι διῆγον. καὶ γὰρ οὖν πολλάκις τοὺς ὑπηκόους μᾶλλον τῶν πολεμίων ἐδεδοίκεισαν, τὰ πλείω διαλλακτῆ τῷ πολέμῳ χρώμενοι. αἴτιον δ' ἦν, οὔτε ἐκεῖνοι ἄρχειν ἠπίσταντο οὔτε οἱ ἀρχόμενοι τὸ ἀκόλουθον ἀπεπλήρουν. οὐ γὰρ ἔνεστιν ἄρχεσθαι καλῶς, ὅταν κακῶς οἱ ἄρχοντες ἄρχωσιν. οὐπω γὰρ ἦ τε ἀρχὴ καὶ τὸ δεσπότην διήρητο, ἀλλ' ἦν ἴσον βασιλεὺς καὶ δεσπότης. οὐκοῦν εἰκότως οὐδ' ἐπὶ μεγάλα προῆλθον, οὐ γὰρ πρόεισιν οἴκου περαιτέρω τοῦτο τοῦνομα, ὅταν δ' εἰς πόλεις τε καὶ ἔθνη ἀφίκηται, ῥαδίως παύεται.

Ἀλέξανδρος δ' αὖ ὁ τὴν μεγάλην ἀρχὴν μέχρι τῆς ὑμετέρας κτησάμενος καὶ καταδραμῶν τὴν γῆν ὡς ἀληθῶς δὴ κτησαμένῳ βασιλείαν μᾶλλον ἔοικεν ἢ βασιλεύσαντι. ὥσπερ γὰρ ἂν εἴ τις ιδιότης συγκτήσαιο μὲν γῆν πολλὴν καὶ ἀγαθὴν, πρὶν δὲ λαβεῖν ἀπ' αὐτῆς τοὺς καρποὺς τελευτήσειεν, ὡς δὲ κάκινῳ μοι δοκεῖ συμβῆναι. προῆλθε μὲν γὰρ ἐπὶ πλείστον τῆς γῆς καὶ τοὺς ἀντιστάντας ἅπαντας κατέστραπτο καὶ τῶν χαλεπῶν ἀπάντων ἀκριβῶς ἀπέλαυσε: καταστήσασθαι δ' οὐκ ἠδυνήθη τὴν ἀρχὴν οὐδ' ἐπιθεῖναι πέρας τοῖς πεπονημένοις, ἀλλ' ἀπέθανεν ἐν μέσῃ τῇ τῶν πραγμάτων πορείᾳ. ὥστ' ἐκεῖνον μὲν μάχας ἂν τις φαίη πλείστας κατορθῶσαι, βασιλεῦσαι δὲ ἐλάχιστα, καὶ γενέσθαι μὲν ἀγωνιστὴν μέγαν περὶ βασιλείας, ἀπολαῦσαι δ' οὐδὲν ἄξιον τῆς διανοίας καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ παθεῖν παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις τὸν Ὀλυμπικὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος καὶ κρατήσας τοὺς ἀντιπάλους, εἴτα ἐπαποθάνοι τῇ νίκῃ, πρὶν εὖ καὶ καλῶς τῇ κεφαλῇ στέφανον ἀρμόσαι. ποίους γὰρ νόμους ἐκάστοις διέθηκεν; ἢ ποίας συντάξεις διηνεκεῖς χρημάτων ἢ στρατιωτῶν ἢ νεῶν ἐποίησατο; ἢ ποία συνῆθει διοικήσει τὰ πράγματα ἠγαγεν αὐτομάτως προϊούση χρόνων τακταῖς περιόδοις; ποῖα πολιτεύματα ἐπολιτεύσατο ἐν τοῖς ἀρχομένοις; ὁ δὲ καὶ μόνον ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἔργον καὶ μνημεῖον κατέλιπε, πρὸς Αἰγύπτῳ τὴν ἐπόνυμον πόλιν, ταύτην εὖ ποιῶν ὑμῖν ᾤκισεν, ὅπως ἔχοιτε καὶ τῆς μεγίστης μετὰ τὴν ὑμετέραν κρατοίητε.

Natjecanje je pak bilo zaklati što više ljudi, opustošiti što više kuća i protjerati što više naroda te prekršiti što više zakletvi. To su uživali od slavne moći, kao i ono što im je zakon prirode odredio kao posljedicu: mržnju, urote onih prema kojima su se tako ponašali, pobune, međusobne sukobe, neprestane svađe i beskrajna nadmetanja. Oni su u tome, dakle, tako uživali, da je njihova vladavina djelovala više kao rezultat kletve nego molitve, a oni kojima su upravljali trpjeli su sve ono što je nužno da trpe pod vlašću takvih ljudi, a o tome je nešto već manje ili više prije rečeno. Ljepota djeteta je bila roditeljima na strah, ljepota žene mužu. Umrijeti je trebao ne onaj koji je bio najveći zločinac, nego onaj koji je najviše stekao. Tada je bilo više uništenja i razaranja gradova nego što je sada – malo mi nedostaje da kažem – osnivanja. Lakše je neprijatelju bilo spasiti se nego podaniku, jer u bitkama su bili lako pobjeđivani, a u moći su bili neumjereno okrutni; i prezirali su podanike poput robova, a kažnjavali su slobodne ljude poput neprijatelja; zbog toga su stalno mrzili i bili omraženi. Često su se više bojali podanika nego neprijatelja, jer su se u pravilu služili ratom kao načinom pomirenja. Razlog je bio taj što oni nisu znali vladati, a podanici nisu ispunjavali svoju dužnost. Naime, nije moguće biti dobar podanik kada vladari loše vladaju. Još se nije razlikovalo vladanje i despotizam, nego su kralj i despot bili isto. Stoga s razlogom nisu mnogo napredovali, jer položaj despota ne ide mnogo dalje od domaćinstva;¹⁷ kad god dođe do gradova i naroda, lako nestaje.

Aleksandar, opet, premda je posjedovao veliku vlast, sve dok niste došli vi, i premda je osvojio svijet, uistinu kao da je više bio nalik onome koji je stekao kraljevstvo nego onome koji je kraljevao. Baš kao kad bi neki pojedinac stekao mnogo dobre zemlje i umro prije nego bi mogao ubirati njene plodove, tako mi se čini da je i njega zadesilo. Naime, prešao je golem dio zemlje, pokorio je sve koji su mu se suprotstavili i iskusio je u potpunosti sve teškoće; no nije uspio uspostaviti vlast niti okončati napore, nego je umro usred posla. Tako da bi netko rekao da je on bio uspješan u vrlo velikom broju bitaka, no da je vrlo malo kraljevao; da je bio velik borac za kraljevstvo, ali nije uživao ništa vrijedno svojih nauma i sposobnosti, nego je iskusio nešto slično kao netko tko bi, natječući se na Olimpijskim igrama, pobijedio i zatim umro nakon pobjede, prije nego je dobro i lijepo stavio vijenac na glavu. Ta koje je zakone koji se tiču svih donio? Ili, koje je trajne uredbe vezane za financije ili vojsku ili mornaricu načinio? Ili kojom je stabilnom upravom, koja sama po sebi djeluje u određenim vremenskim periodima, vodio poslove? Koje je državne mjere odredio za podanike? Ostavio je samo jedno djelo i spomen vrijedan svoje naravi: grad nazvan po njemu u Egiptu;¹⁸ njega je osnovao čineći vama dobro, kako biste posjedovali najveći grad nakon svojeg i vladali njime.

¹⁷ Despot označava prvenstveno domaćina, gospodara robova i slugu, gospodara kuće.

¹⁸ Aleksandrija je osnovana 332. g. pr. Kr.

ὥστε Πέρσας μὲν κατέλυσεν ἄρχοντας, αὐτοῦ δ' ἐγγύτατα οὐκ ἤρξεν. ἐπεὶ γε μὴν ἐκεῖνος ἐτελεύτησεν, εὐθὺς μὲν ἐσχίσθησαν εἰς μυρία οἱ Μακεδόνες, ἔργῳ δειξάντες ὑπὲρ αὐτοὺς εἶναι τὴν ἀρχὴν, κατέχειν τε οὐδὲ τὴν αὐτῶν ἔτι ἠδύναντο, ἀλλ' εἰς τοῦτο τύχης ἀφίκοντο ὥστε ἠναγκάσθησαν τὴν σφετέραν αὐτῶν ἐκλιπεῖν, ἵνα τῆς ἀλλοτρίας ἄρχωσιν, ὥσπερ ἐξφικισμένοι μᾶλλον ἢ κρατεῖν δυνάμενοι, καὶ ἦν ὥσπερ αἰνίγμα, Μακεδόνες οὐκ ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' οὐ δύναντο βασιλεύοντες ἕκαστοι, ὥσπερ φρουροὶ μᾶλλον τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων ὄντες ἢ ἄρχοντες, ἀνάστατοί τινες βασιεῖς, οὐχ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀλλ' ὑφ' ἑαυτῶν αὐτοὶ γεγεννημένοι, εἰ δὲ οἷόν τ' εἰπεῖν, εὐικότες σατράπαις ἐρήμοις βασιλέως. καίτοι τὴν τοιαύτην κατάστασιν πότερον ληστεία μᾶλλον ἢ βασιλεία προσεοικέναι φήσομεν;

νῦν δὲ ὄροι μὲν δῆπουθεν οὐ μεμπτοὶ τῆς ἀρχῆς ἐκτέτανται, οὐδ' ὥστε εἶναι μέτρῳ λαβεῖν τὸ ἐντὸς αὐτῶν. ἀλλ' οὐ μὲν τότε ὠρίζετο τοῦ Πέρσου ἡ ἀρχή, ἐντεῦθεν ἀρξαμένῳ βαδίζειν πρὸς ἐσπέραν πολὺ πλείων ἐστὶν ἢ λοιπὴ τῆς ἐκείνου πάσης. ἐκφεύγει δὲ ὑμᾶς οὐδὲν, οὐ πόλις, οὐκ ἔθνος, οὐ λιμὴν, οὐ χωρίον, πλὴν εἴ τινων ἄρα ἀχρηστίαν κατέγγυτε. ἐρυθρά τε θάλαττα καὶ Νείλου καταρράκται καὶ λίμνη Μαιώτις, ἃ τοῖς πρότερον ἐν πέρασι γῆς ἠκούετο, ἴσα καὶ αὐλῆς ἐρκία τῆδε τῆ πόλει. ὃν γε μὴν ἠπίστουν τινὲς τῶν λογοποιῶν μηδ' εἶναι τὸ παράπαν Ὀκεανὸν, μηδὲ περιρρεῖν τὴν γῆν, ποιητὰς δ' εὐρόντας τοῦνομα ψυχαγωγίας ἔνεκα εἰς ποιήσιν θεῖναι, τοῦτον οὕτως καλῶς ἀνεύρετε ὥστε οὐδὲ ἡ ἐνταῦθα νῆσος ὑμᾶς διέφυγε. τοσαύτη δὲ οὔσα καὶ τηλικαύτη τὸ μέγεθος ἡ ἀρχὴ πολὺ μείζων ἐστὶ τῆ ἀκριβείᾳ ἢ τῷ κύκλῳ τῆς χώρας. οὐ γὰρ Μυσοὶ τὴν βασιλείαν ἔχουσιν οὐδὲ Σάκαι οὐδὲ Πισίδαι οὐδ' ἄλλοι μέσοι, οἱ μὲν βία εἰσφικισμένοι, οἱ δὲ ἀποστάντες, ληφθῆναι δ' οὐ δύναμενοι, οὐδ' ἀκούει μὲν ἡ βασιλέως γῆ, ἔστι δὲ πάντων τῶν ἔχειν αὐτὴν δυναμένων, οὐδὲ σατράπαι μάχονται πρὸς ἀλλήλους ὥσπερ οὐκ ὄντος αὐτοῖς βασιλέως, οὐδὲ πόλεις αἱ μὲν πρὸς τούτους, αἱ δὲ πρὸς ἐκείνους δίστανται, καὶ εἰς μὲν τὰς ἐκπέμπονται φρουροὶ, ἐκ δὲ τῶν ἐκπίπτουσιν, ἀλλ' ὥσπερ αὐλῆς περίβολος ἐκκεκαθαρμένος, οὕτως ἅπανα ἡ οἰκουμένη χοροῦ ἀκριβέστερον ἐν φθέγγεται, συνευχομένη μένειν τὸν ἅπαντα αἰῶνα τήνδε τὴν ἀρχήν: οὕτως καλῶς ὑπὸ τοῦδε τοῦ κορυφαίου ἡγεμόνος συγκροτεῖται. ὑπὸ πάντων δὲ πανταχοῦ ἴσον ἄρχεται, καὶ οἱ μὲν ἐν τοῖς ὄρεσι κατφικισμένοι ταπεινότεροι τῶν ἐν τοῖς κοιλοτάτοις πεδίοις πρὸς γε τὸ μὴ ἀντιτάττεσθαι, οἱ δὲ τῶν πεδίων τῶν εὐδαιμόνων κληροῦχοί τε καὶ οἰκῆτορες ὑμέτεροι γεωργοί. ἡπειρος δὲ καὶ νῆσος οὐδὲν ἐπιδιακέκριται, ἀλλ' ὥσπερ μία χώρα συνεχῆς καὶ ἐν φύλον ἅπαντα ὑπακούει σιωπῇ.

Tako da je svrgnuo perzijske vladare, a sam gotovo nije ni vladao. Kad je umro, Makedonci su se odmah podijelili na tisuću strana, pokazujući djelom da je vladavina bila iznad njihove moći. Više nisu mogli zadržati ni vlast nad svojom zemljom, nego su čak došli dotle u nesreći da su morali napustiti svoju zemlju kako bi vladali tuđom, više kao prognanici nego kao oni koji su sposobni vladati. I bilo je to poput zagonetke, Makedonci nisu u Makedoniji, nego gdje su kako koji mogli vladati, više kao stražari gradova i zemalja nego kao vladari, postavši nekakvi protjerani kraljevi, protjerani ne od Velikog Kralja, nego od sebe samih, i ako se tako može reći – nalik satrapima bez kralja.¹⁹ Pa ipak, hoćemo li reći da je ovakvo uređenje više nalik razbojništvu ili kraljevstvu?

Granice vašeg carstva sada su se toliko proširile da ih se ne smije prezirati, i ne može se izmjeriti njihov obuhvat. Nego, počevši koračati prema zapadu od mjesta gdje je nekada bila granica Perzijskoga Carstva, ostatak vašeg carstva mnogo je veći od cijelog njihova. Ništa vam ne izmiče, ni grad, ni narod, ni luka, ni zemlja, osim ako ste nešto procijenili kao nekorisno. Crveno more, slapovi Nila i Meotsko jezero,²⁰ za koje su preci smatrali da su na granicama zemlje, oni su ovom gradu poput dvorišne ograde. K tome Ocean, za koji su neki od pisaca vjerovali da uopće ne postoji, da ne optječe oko zemlje²¹ te su smatrali da su tu riječ izmislili pjesnici²² i stavili je u pjesništvo radi zabave, njega ste tako lijepo istražili da vam u njemu nije promaknuo ni onaj tamošnji otok. Premda je vaše carstvo toliko veliko i goleme veličine, ono je još mnogo veće po svom uređenju nego po opsegu. Jer niti Mizijci²³ niti Sake²⁴ niti Pizidijci²⁵ niti drugi u sredini ne drže kraljevstvo; jedni su naseljeni silom, drugi pobunivši se, a pritom ih se nije moglo svladati; niti se ta zemlja više zove kraljevom, nego pripada svima koji je mogu držati; niti se satrapi međusobno bore kao da nemaju kralja, niti se gradovi odmeću jedni k ovima, a drugi k onima te se u jedne šalju stražari, a iz drugih oni bivaju protjerani, nego kao ograda dvorišta, čista od nemira, tako cijeli naseljeni svijet pjeva skladnije nego kor, moleći se skladno da ovo carstvo traje za vijeke vjekova: tako je lijepo ujedinjeno od ovog vladara-korovođe. Svima se svuda jednako vlada, a što se tiče suprotstavljanja, oni koji su naseljeni u planinama pokorniji su od onih u najdubljim dolinama, a naseljenici i stanovnici bogatih polja vaši su zemljoradnici. Između kopna i otoka više nema nikakve razlike, nego se, kao jedna neprekidna zemlja i jedno pleme, svi pokoravaju bez gundanja.

¹⁹ Misli se na dijadohe.

²⁰ Azovsko more.

²¹ Hdt. IV, 36, 2.

²² Hdt. II, 23, 1.

²³ Obitavali su na sjeverozapadu Male Azije.

²⁴ Skitsko pleme euroazijskih nomada.

²⁵ Također Mala Azija, otprilike odgovara današnjoj provinciji Antaliji.

πάντα δὲ ἐξ ἐπιτάγματος καὶ νεύματος τελεῖται ῥᾶον ἢ τις ἂν χορδὴν ψήλειε, κἄν τι γενέσθαι δέη, ἀπόρη δόξαι, καὶ πέπρακται. οἱ δὲ ἄρχοντες οἱ πεμπόμενοι ἐπὶ τὰς πόλεις τε καὶ τὰ ἔθνη τῶν μὲν ὑφ' ἑαυτοῖς ἕκαστοι ἄρχοντές εἰσι, τὰ δὲ πρὸς αὐτούς τε καὶ πρὸς ἀλλήλους ὁμοίως ἅπαντες ἀρχόμενοι. καὶ δὴ καὶ τοῦτο φαίη τις ἂν αὐτούς τῶν ἀρχομένων διαφέρειν, ὅτι πρῶτοι δεικνύουσιν ὅπως ἄρχεσθαι προσήκε: τοσοῦτος ἅπασιν ἐνέστακται φόβος τοῦ μεγάλου ἄρχοντος καὶ τὰ πάντα πρυτανεύοντος. ὥστε μᾶλλον μὲν ἐκείνον εἰδέναι νομίζουσιν ἢ πράττουσιν ἢ σφᾶς αὐτούς, μᾶλλον δὲ δεδίασι καὶ αἰδοῦνται ἢ τὸν δεσπότην ἂν τις τὸν αὐτοῦ παρόντα καὶ ἐφεισθηκότα καὶ κελεύοντα. οὐδεὶς δὲ ἐφ' ἑαυτῷ τηλικούτον φρονεῖ, ὅστις τούνομα ἀκούσας μόνον οἶός τ' ἐστὶν ἀτρεμεῖν, ἀλλ' ἀναστὰς ὑμνεῖ καὶ σέβει καὶ συνενύχεται διπλὴν εὐχὴν, τὴν μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ τοῖς θεοῖς, τὴν δὲ αὐτῷ ἐκείνῳ περὶ τῶν ἑαυτοῦ. εἰ δέ τι καὶ μικρὸν ἐνδοῖεν περὶ δίκας τε καὶ ἀξιώσεις, ἢ κοινὰς ἢ ἰδίας τῶν ἀρχομένων, εἴ τινες ἄρα ἄξιοι εἶεν, ὡς ἐκείνον ἐκπέμπουσιν εὐθύς ἐρωτῶντες τί δεῖ ποιεῖν, καὶ μένουσιν ἕς τ' ἂν ἀποσημήνη, οὐχ ἥττον ἢ διδάσκαλον χορός. ὥστε οὐδὲν δεῖ φθείρεσθαι περιμόντα τὴν ἀρχὴν ἅπασαν, οὐδ' ἄλλοτε ἐν ἄλλοις γιγνόμενον τὸ καθ' ἕκαστον βεβαιοῦσθαι, ὅποτε σφίσι τὴν γῆν πατοίη: ἀλλ' εὐμάρεια πολλὴ καθημένῳ πᾶσαν ἄγειν τὴν οἰκουμένην δι' ἐπιστολῆς. αἱ δὲ μικρὸν φθάνουσι γραφεῖσαι καὶ πάρεισιν ὡσπερ ὑπὸ πτηνῶν φερόμεναι.

ὁ δὲ πάντων ἄξιον ἄγασθαί τε καὶ θαυμάζειν καὶ χάριν ἐκτίνειν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ, τοῦτο νῦν εἰρήσεται. τοσαύτην μὲν γὰρ ἔχοντες τὴν ἀρχὴν, οὕτω δ' ἐγκρατῶς καὶ κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν ἄρχοντες, ἐκείνο καὶ πολὺ μάλιστα νενικήκατε, ὁ παντελῶς ὑμῶν ἐστὶν ἴδιον: μόνοι γὰρ τῶν πώποτε ἐλευθέρων ἄρχετε, καὶ οὐ Καρία δέδοται Τισσαφέρνει, οὐδὲ Φρυγία Φαρναβάζῳ, οὐδὲ Αἴγυπτος ἐτέρῳ, οὐδ' ὡσπερ οἶκος τοῦ δεῖνος ἀκούει τὸ ἔθνος, ὅτῳ παρεδόθη δουλεύειν, οὐδὲ αὐτῷ ὄντι ἐλευθέρῳ, ἀλλ' ὡσπερ οἱ ἐν ταῖς κατὰ μίαν πόλεσιν, οὕτω καὶ ὑμεῖς ὡσπερ ἐν μιᾷ πόλει πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ πολιτευόμενοι τοὺς ἄρχοντας καθίστατε ἐπ' αὐτοῖς, οἷον ἐξ ἀρχαιρειῶν ἐπὶ προστασία καὶ προνοία τῶν ἀρχομένων, οὐκ ἐπὶ τῷ δεσπότης εἶναι. ὥστε ὑποχωρεῖ μὲν ἄρχων ἄρχοντι, ὅταν αὐτοῦ ὁ χρόνος ἐξήκη, καὶ οὐδ' ἂν ἀπαντήσῃε ῥαδίως: τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ διενεχθῆναι ἄγαν, ὡς αὐτοῦ τῆς χώρας οὔσης. ἐκκλητοὶ δὲ ὡσπερ ἔφεσις ἐκ δημοτῶν εἰς δικαστήριον σὺν οὐκ ἐλάττονι τῶν δεξαμένων φόβῳ περὶ τῆς κρίσεως ἢ τῶν ποιουμένων γίγνονται. ὥστε φαίη τις ἂν τοσαῦτα ἄρχεσθαι τοὺς νῦν ὑπὸ τῶν πεμπομένων, ὅποσα ἂν αὐτοῖς ἀρέσκη. πῶς οὖν ταῦτα οὐκ ἐν τοῖς ἐπέκεινα πάσης δημοκρατίας;

Sve se postiže nalogom i migom, lakše nego što bi netko udario u žicu lire, a ako nešto treba obaviti, dovoljno je donijeti odluku i odmah ju provesti u djelo. Svi vladari koji su slani u gradove i k narodima vladari su onima ispod sebe, no prema sebi samima i jedni prema drugima svi su jednako podanici. Pa bi netko tako mogao reći da se oni razlikuju od podanika u ovome: oni prvi pokazuju kako treba biti podanik. Toliko je u sve usađeno strahopoštovanja prema velikom vođi i gospodarar svega. Stoga smatraju kako on bolje zna što rade nego oni sami, više ga se boje i poštuju nego netko svoga gospodara koji je prisutan, koji nadgleda i zapovijeda. Nitko nije toliko samopouzdan da bi samo čuvši njegovo ime bio miran, nego, ustavši, pjeva mu i štuje ga, moli dvostruku molitvu, jednu za njega bogovima, a drugu za sebe upućenu samome vladaru. Ako bi se pojavilo i najmanje pitanje o tužbama i zahtjevima podanika, bilo javnim ili privatnima, imaju li neki prava na njih, odmah šalju k njemu s pitanjem što treba činiti te čekaju da on dâ znak, ne manje nego što kor čeka korovođu. Stoga nema nikakve potrebe da se on iscrpljuje putovanjima po čitavom carstvu, niti da u različito vrijeme bude kod različitih naroda kako bi potvrđivao privatne stvari kad god stupi u njihovu zemlju; već sa silnom lakoćom, sjedeći, upravlja cijelim naseljenim svijetom putem pisama.²⁶ Pisma, tek što su napisana, stižu kao da ih nose ptice.

Sada će pak biti riječi o onome što je od svega posebno vrijedno divljenja i čuđenja i stalnog iskazivanja zahvalnosti i riječju i djelom. Premda imate toliko carstvo i vladate tako snažno i s velikom čvrstinom, vi ste ipak daleko najuspješniji u onome što je potpuno svojstveno vama: naime, vi ste jedini u povijesti koji vladate slobodnim ljudima. Ni Karija se nije predala Tisafernu,²⁷ niti Frigija Farnabazu,²⁸ niti Egipat ikom drugome, niti se za narod govori kao o kući toga i toga, kome god da je dan da služi, premda ni taj sam nije bio slobodan; nego, kao oni u pojedinim gradovima, tako i vi vladate cijelim naseljenim svijetom kao jednim gradom i postavljate im vladare kao na slobodnim izborima, za zaštitu i brigu prema podređenima, a ne da im budu gospodari. Stoga vladar ustupa mjesto vladaru kad god mu istekne mandat, i ne bi lako ni susreo svoga nasljednika; toliko se silno kloni sukobljavanja, kao da je zemlja njegova. Sudske žalbe, kao priziv člana dema na sud, događaju se s jednakim strahom od presude onih koji su žalbu prihvatili kao i onih koji su ih donijeli. Tako da bi netko mogao reći kako se ljudima sada vlada od strane onih koji su im poslani onoliko koliko njima odgovara. Kako dakle ovakva vlada nije iznad svake demokracije?

²⁶ *Ab epistulis* – kancelarija u Rimskom Carstvu koja se bavila carevom korespondencijom, također *a libellis* – kancelarija koja je primala i razmatrala žalbe.

²⁷ Tisaferno je bio perzijski general, satrap u Lidiji i Kariji od 413. do 407. g. pr. Kr.

²⁸ Farnabaz (5. st. pr. Kr.) je bio član dinastije Farnakida i satrap Frigije.

οὔκουν ἐκεῖ ἕξεστι μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ψῆφον ἐνεχθεῖσαν ἐλθεῖν ἄλλοσε οὐδ' ἐπ' ἄλλους δικαστὰς, ἀλλὰ στέργειν ἀνάγκη τοῖς ἐγνωσμένοις, εἰ μὴ τις ἐστὶ μικρὰ πόλις, ὥστε προσδεῖσθαι δικαστῶν ὑπερορίων παρὰ τὴν ἀξίαν, ἢ καὶ διώκοντα μὴ κρατήσαντα, μηδὲ τῷ νενικῆσθαι: ἀλλὰ μένει δικαστῆς ἕτερος μέγας, ὃν οὔποτε οὐδὲν ἐκφεύγει τῶν δικαίων: κἀνταῦθα δὴ πολλὴ καὶ εὐσχήμων ἰσότης μικροῦ πρὸς μέγαν καὶ ἀδόξου πρὸς ἔνδοξον καὶ πένητος δὴ πρὸς πλούσιον καὶ γενναῖον ἀγεννοῦς, καὶ τὸ τοῦ Ἡσιόδου συμβαίνει, ρεῖα μὲν γὰρ βριάει, ρέα δὲ βριάοντα χαλέπτει οὗτος ὁ δικαστῆς τε καὶ ἡγεμῶν, ὅπως ἂν τὸ δίκαιον ἄγῃ, ὥσπερ πνεῦμα ἐν νηϊ, οὐ δὴ που πλουσίῳ μὲν μᾶλλον, πένητι δὲ ἦττον χαριζόμενόν τε καὶ παραπέμπον, ἀλλ' ὅτῳ γένοιτο αἰεὶ, τοῦτον ὁμοίως ὠφελοῦν.

Dakle, ondje nije moguće, nakon što je u gradu donesena presuda, otići drugamo ili drugim sucima, nego treba biti zadovoljan presudom, osim ako nije u pitanju neki mali grad gdje su za presudu potrebni suci izvana, ili tužitelj ne pobijedi, a ne bude ni pobijeden; nego ostaje drugi veliki sudac kome nikada ništa od pravde ne izbjegne. Ovdje je zaista velika i odlična jednakost između malog i velikog, neuglednog i uglednog, siromašnog i bogatog, onoga plemenita i neplemenita roda, te ovdje odgovaraju Hesiodove riječi: „on lako čini moćnim, no i lako uništava moćnog”;²⁹ ovaj sudac i vođa, kako god bi ga vodila pravda, kao što vjetar vodi brod, nikada nije više sklon bogatome, a manje siromašnome, nego uvijek jednako pomaže kako kome treba.

²⁹ Hes. *Op.* 5.

